

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИБІР ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Мегрелішвілі М.О. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті досліджуються об'єктивні фактори соціального середовища і соціально-психологічні механізми, що впливають на екзистенційний вибір людини в умовах глобалізації і трансформації українського суспільства. Робиться висновок, що соціокультурна та економічна ситуація чинить значний тиск на людину, досить часто змушуючи її обирати не те, що є її екзистенційним вибором, її сенсом життя, а те, що допоможе або фізично вижити, або бути успішним, але при цьому не почувати себе щасливою людиною.

Ключові слова

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИБІР, ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА, ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Ситуація вибору особистості набуває особливого значення завдяки процесам глобалізації та інформатизації, а також суперечливому характеру трансформації основних сфер суспільства в Україні. У наш час, окрема група людей, чи навіть людина, можуть спричинити ланцюгову реакцію соціальних заворушень у багатьох країнах, або взагалі змінити картину світосприйняття. Тому у сучасному нестабільному світі проблема свободи вибору кожної окремої людини і відповідальність за цей вибір загострилася як ніколи. Отже, соціальні реалії вимагають соціально-філософського аналізу проблеми сенсу людського буття, того, що саме спонукає людину обрати ту чи іншу можливість, яка може змінити не лише її життя, але і вектор розвитку соціуму.

Таким чином, проблема виявлення факторів соціального середовища, які безпосередньо впливають на екзистенційний вибір людини в суспільстві, що трансформується, має *не тільки наукове, але і практичне значення*: надає теоретичну базу для аналізу об'єктивних обставин з метою оптимізувати процес вибору у наявних умовах.

Аналіз останніх досліджень

Проблема екзистенційного вибору людини в умовах трансформації суспільства частково вирішується суспільствознавцями у контексті дослідження різних аспектів проблеми свободи [1]. О.Соболь, аналізуючи свободу особистості в інформаційному суспільстві, акцентує увагу на одному з головних, на наш погляд, факторів сучасного соціального середовища, що практично позбавляє людину свободи вибору – антропотехніці: «яка являє собою сукупність прикладних гуманітарних та технічних знань, необхідних для здійснення різноманітних соціально-психологічних

практик над людиною» [2, 39]. Разом з тим, зазначені філософи розглядають свободу з позицій універсальної категорії людського буття, не вдаючись до аналізу специфічних проявів свободи як можливості вибору в конкретному суспільстві, що трансформується.

Цю проблему (в контексті формування громадянського суспільства в Україні) частково вирішує Є. Андрос, досліджуючи сучасну соціокультурну ситуацію, яка впливає на свободу вибору людини [1]. Але не можна погодитися з його характеристикою «так званих російськомовних етнічних українців»: «їхня поведінка саме як громадян України є непрогнозованою, непередбачуваною, зорієнтованою не на європейські цінності, а на цінності й культуру євразійську, є «совковою», проросійською, не сповна українською – в кращому разі» [1, 165]. Подібна точка зору, по-перше, не залишає можливостей для конструктивного діалогу між представниками Західної і Східної України, їхнім баченням шляхів розвитку громадянського суспільства в Україні, а, по-друге, вона просто образлива для значної частини громадян України.

Слід зазначити, що аналіз різних аспектів трансформації суспільства здійснюється дослідниками в галузі соціології, психології, соціальної філософії і т.п. Проте, відсутнє комплексне бачення тих факторів соціального середовища, що обумовлюють екзистенційний вибір особистості в зазначених умовах. Отже, *недостатньо вирішеним аспектом проблеми свободи особистості є проблема вибору особистості саме на етапі трансформації суспільства.*

Мета статті - виявлення факторів соціального середовища, що обумовлюють екзистенційний вибір людини в умовах трансформації суспільства.

Перш за все, уточнимо, який вибір можна вважати екзистенційним.

Людина – це незавершена, відкрита реальність. І з кожним вибором вона щось «добудовує» у своє буття, робить його більш насиченим, чи, навпаки, збіднює. Навіть найменш незначний, на перший погляд, вибір може згодом перевернути увесь внутрішній світ людини, змусити її діяти в об'єктивній реальності в іншому напрямку. «Екзистенція – постійний вибір людиною своїх можливостей, свого майбутнього, постійне визначання людиною себе в акті свого радикального рішення про світ і свій власний спосіб бути в ньому» [3,1248].

Стан екзистенційного відношення до дійсності, пережитий людиною, може не виявлятися зовні, але в той же час екзистенція є те, що найбільше відповідає розумінню людського буття як буття можливостей. Саме усвідомлення і переживання себе як істоти, оточеної простором можливостей, яка може реалізувати ті можливості, в цінність і необхідність яких вона повірила, є відправною точкою у свідомому самоздійсненні себе як особистості.

Таким чином, можна припустити, що екзистенційний вибір відрізняється від будь-якого вибору тим, що він наближає людину до розуміння себе самого, свого місця в світі, в решті до сенсу свого буття. До факторів соціального середовища, які впливають на такий вибір людини, відноситься цілий комплекс об'єктивних чинників – економічних, соціальних, правових, політичних та ін. – які переплітаються і взаємодіють між собою (макросередовище). До них належать також індивідуальні життєві умови, задані індивіду безпосереднім оточенням і способом життя в родині, професійною спільнотою і т. ін. (мікросередовище). В умовах нестабільності українського суспільства велике значення має сукупність соціально-психологічних механізмів, що забезпечують ефективність реалізацій обраної можливості.

До них відноситься, зокрема, вплив на індивіда найближчого оточення, тобто соціального мікросередовища. Як пишуть О. Злобіна і В. Тихонович, «найгірше пристосовуються до суспільних негараздів люди, котрі залишаються з кризовою ситуацією сам на сам. Водночас сприятливе мікросередовище, коли людина відчуває підтримку близьких, поділяє з ними складності життя і намагається виправляти негативну ситуацію спільними зусиллями всіх членів сім'ї, друзів або колег, суттєво підсилює адаптивні можливості» [4,28-29]. Дослідження проблеми факторів екзистенційного вибору людського буття в умовах трансформації українського суспільства нагально порушує питання про аналіз основних тенденцій його розвитку. Моніторингове опитування, що проводиться Інститутом соціології НАНУ, в зіставленні з показниками економіки України, дає можливість певною мірою презентувати об'єктивну картину політичних і соціально-економічних реалій, породжених трансформаційними процесами. Як показали результати досліджень, «від 1994 до 1998 року постійно знижувалися суб'єктивні оцінки рівня життя й економічного становища людей» [5, 107]. У таких умовах буття людини виступає як буття нереалізованих можливостей або як буття, спрямоване на фізичне виживання.

Якщо діяльність людини спрямована тільки на досягнення свого фізичного виживання, вона не може бути визнана самодіяльністю. Дана дійсність не породжує нових можливостей у бутті людини, а якщо вони все-таки з'являються – вона їх зазвичай не помічає, тому що вся її увага зосереджена лише на одному аспекті існування – фізичному виживанні. У такий ситуації людина лише формально має якийсь вибір.

Тривалий процес адаптації значної частини населення до нових соціальних реалій поставив завдання дослідження проблеми функціонування «таких основних соціально-психологічних феноменів, як феномен «фігури і фону» (когнітивної безпорадності) і феномен соціальної неконгруентності» [6,496]. Як наголошує О.А. Донченко, «феномен «фігури (людини) і фону (соціального середовища)»

Екзистенційний вибір особистості в умовах трансформації суспільства

спрацьовує завжди і є загальною закономірністю психології соціального буття» [6,496]. На даному етапі адаптації більшість («ми», «нація», «народ»), яка знаходиться в стані психічної безпорадності, визначає долю окремої людини, сприяє зниженню її самооцінки, а разом з цим впевненості в реалізації своїх можливостей. Людина втрачає здатність раціонально оцінювати події, що відбуваються, здійснювати раціонально зроблений вибір. «Вже не людина обирає долю на фоні даного середовища, а саме середовище диктує людині правила гри, визначає її поведінку... Середовище стало для неї диктатором» [6,496]. З іншого боку, якщо окрема людина зайнята лише проблемою виживання, то масами маніпулює правляча еліта, яка диктує їм свої правила гри. «Звідси й масова політична недовіра, а також нездоланна впевненість, що провідна роль у нашій державі належить мафіозним структурам» [5,111].

Як ілюстрацію можна навести повторювану ситуацію в період виборів до Парламенту і виборів Президента: вкрай суперечливе ставлення людей до кандидатів виключає в більшості випадків людську раціональність, і на перший план виходить емоційне підключення до виборів, психічна напруженість, агресивність, ірраціоналізм, невинуватна надія на реалізацію декларованих, але нездійснених ідеалів і цілей. Кандидати, що враховують ці особливості мас, як правило, виграють вибори. В таких умовах соціальне середовище утруднює вибір і реалізацію власної можливості людини.

Проте слід зазначити, що в останні декілька років відчувається підвищення громадянської активності населення. Дослідження в галузі соціології показують, що в Україні «суттєво побільшало так званих «інтерналів» – людей, котрі відповідальність за те, як складається їхнє життя, покладатимуть передусім на самих себе, а не на зовнішні обставини» [5,108]. Крім того, на думку В.С. Ларцева, у сучасних умовах українського суспільства можна говорити про розширення спектру особистісного вибору, створення безлічі не тільки державних, але і «приватних» життєвих проектів: «поліпшення клімату соціальної довіри і надання індивідууму можливостей для вибору і відповідальності – ключові суб'єктивні фактори у формуванні особистості в українському суспільстві» [7,338]. Це свідчить про те, що певна частина людей починає усвідомлювати необхідність реалізації своїх можливостей, які виражають їх сутнісний творчий потенціал. Дана тенденція ще не стала психологічною домінантою більшості людей, але вона існує і може сприяти принциповим змінам показників самооцінки соціального буття людини, створенню передумов для подолання атмосфери масового невдоволення життям і соціального песимізму. Згідно з О.А. Донченко, наступний етап адаптації – це етап індивідуалізації. «З боку держави це означає здійснення правового фундаменту життя кожної особистості. З психологічного боку це

означає виникнення відчуття конгруентності. Це... є стан усвідомлювання себе як частини... цілого. Як правило, такий стан тотожності суб'єкта самому собі як частині спільного цілого є фактором його «базової» задоволеності, спокою, самодостатності. Воно генерує нормальну активність, захищає від неврозів, дає можливість самовизначення і самореалізації суб'єкта, почуття захищеності та прийняття свого «Я» [6,498-499]. Даний етап адаптації, на нашу думку, з боку держави забезпечується лише декларацією законів, реалізація яких не контролюється повною мірою. Що стосується людей, значна їх частина почуває соціальну ізольованість, відчуженість від звичайного світу й певною мірою від себе.

Отже, результатом дії усіх факторів соціального середовища українського суспільства є:

- низький рівень реалізації власних можливостей (тобто таких, які для людини є сенсом її життя) для більшості населення;
- девальвація реалізації духовного творчого потенціалу особистості;
- перевага реалізацій можливостей, спрямованих на виживання.

В умовах трансформації суспільства у громадян, з одного боку, з'являються нові шляхи реалізації старих можливостей і нові можливості, які не існували раніше, або мали статус формальних в умовах сталого радянського суспільства. З іншого боку, зубожіння населення, високий рівень безробіття, нестабільність ринку праці, недоступність вищої освіти для більшості населення, криза ідентифікації особистості, невміння і небажання пристосуватися до умов життєдіяльності, які створилися, – перекреслюють усі переваги перехідного періоду. У цій ситуації позбавлені можливості гідного існування пенсіонери і люди передпенсійного віку, число яких з кожним роком зростає. У той же час, відзначимо наявність певної закономірності: у так званих екстремальних умовах, коли мова йде про виживання, а не про цілком гідне людське буття, індивід здатний виявити максимум своїх творчих здібностей, про реалізацію яких він не мав уявлення в умовах свого більш-менш комфортного існування.

Трансформація в Україні здійснюється в контексті світових процесів глобалізації, інтеграції з усіма наслідками, що звідси випливають. Тому вкажемо деякі фактори глобалізації, що впливають на перетворення українського суспільства, і не можуть не впливати на життєдіяльність громадян, на їх екзистенційний вибір.

Глобалізацію пов'язують зі становленням і розвитком інформаційного суспільства, в якому інформація є однією з основних цінностей у житті людей. Інформатизація стає фактором, який чинить як позитивний, так і негативний вплив на взаємозв'язок можливості і дійсності в бутті людини. Вона сприяє рятуванню людей від рутинної, монотонної праці, вивільняє таким чином, час для творчого пошуку, розширює коло засобів для прояву творчості. Доступ до Інтернету

дозволяє одержувати в стислий термін інформацію, необхідну для реалізації обраної можливості. У той же час дослідники виділяють і негативні наслідки, що супроводжують глобалізацію інформації. До них належить складність адаптації до середовища інформаційного суспільства, що викликає появу функціонального безробіття, зумовленого «не так «відмиранням» низки професій, в яких відпала потреба за нових умов, як із проблемою «зайвих» людей, котрі не мають достатніх знань, щоб знайти собі місце в «інформаційному суспільстві» [8,64]. Звідси деградація громадянської активності, падіння довіри до корумпованої держави, не здатної забезпечити гідною роботою громадян, у тому числі тих, які мають вищу освіту.

Негативний вплив на реалізацію можливостей індивіда чинять також зміни в комунікативній сфері. Як відзначає М. Паращевін, «людина для того, щоби встигати за темпом життя, має вступати у дедалі більшу кількість комунікацій» [9,68]. З одного боку, – це розширює соціальний ареал особистості, відкриває нові можливості в бутті людини. З іншого боку, – «накопичується комунікаційна втома. Це ускладнюється тим фактом, що при збільшенні кількості комунікацій зменшується їх глибина» [9,68]. Погоджуючись з цим положенням, зазначимо, що природне прагнення індивіда позбутися великої кількості комунікацій в цій ситуації звужує, по-перше, саме «поле можливостей» для нього, а, по-друге, позбавляє його певних засобів, необхідних для реалізації обраної можливості. Крім того, несанкціоноване втручання у виробничий процес і приватне життя людей на базі інформаційних технологій ставить під питання свободу особи і гальмує реалізацію її можливостей у професійній діяльності.

Особливо слід зазначити негативний вплив засобів масової інформації на екзистенційний вибір людини, оскільки пересічна людина досить часто вимушена обирати не те що їй потрібно, а те що модно, престижно, більш розрекламовано.

Основним негативним результатом економічного впливу процесів глобалізації є виток кваліфікованої робочої сили за кордон, що значно зменшує потенціал розвитку нашої країни, а громадяни, ті що емігрували, втрачають права громадянина і можливість екзистенційного вибору в своєму житті.

Культурний вплив процесів глобалізації полягає в тому, що за культурні зразки поведінки, спілкування, розуміння того, що є життєвим успіхом, а що таким не є, вважаються стереотипи сучасної західної культури, які активно привносяться в українське суспільство через засоби масової інформації, ускладнюючи тим самим процес самоідентифікації людини, реалізації нею своїх творчих можливостей.

Висновки

Соціокультурна та економічна ситуація у сучасних умовах українського суспільства, на жаль, чинить значний тиск на людину, досить часто змушуючи її обирати не те, що є її екзистенційним

вибором, її сенсом життя, а те, що допоможе або фізично вижити, або бути успішним, але при цьому не почувати себе щасливою людиною. Досягнення стану стабільності у функціонуванні суспільства у всіх його сферах, розвиток демократичних свобод, довіра громадян до інститутів влади, а також «організація суспільства, за якою праця виступає осмисленим, значимим проявом здібностей людини» [10, 123], - є факторами, що сприяють реалізації людиною обраних можливостей. Однак відсутність цих факторів у сучасному українському суспільстві, що трансформується, не означає, що члени даного суспільства (мова йде, насамперед, про незахищені верстви) не можуть сподіватися на реалізацію власної можливості. Людина може здійснити свій вибір у будь-яких умовах існування.

Перспективи подальших досліджень

Перспективним, на наш погляд, є виявлення і обґрунтування детермінант оптимізації екзистенційного вибору в бутті людини в умовах українського суспільства, що трансформується, досягнення чого може сприяти відкриттю нових перспектив розвитку як особистості, так і суспільства.

Джерела

1. Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Т.В. Лютий, Г.І. Шалашенко, Є.І. Андрос і ін. – К.: Наук. думка, 2005. – 272 с.
2. Соболев О. Свобода особистості в інформаційному соціумі: стаття перша // Філософська думка. – 2002. - №4. – С.36-47.
3. Тузова Т.М. Экзистенция. - Всемирная энциклопедия: Философия / Глав. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – С.1248-1250.
4. Злобіна О., Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К.: Стилосо, 2001. – 238 с.
5. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994-2003 / За ред. Н.В. Паніної. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. – 114 с.
6. Донченко О.А. Суспільство і особистість: особливості соціально-психологічної адаптації // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. / Під ред. М.О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999 – С. 492-500.
7. Ларцев В.С. Социальные и культурные детерминанты формирования личности. – К.: Принт-Экспресс, 2002. – 430 с.
8. Гирич В. Трансформація характеру праці і способу життя особистості в контексті інформаційно-технологічної революції // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - №2. – С.60-65.
9. Парашевін М. Глобалізація і її вплив на особистість // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - №2. – С.65-68.
10. Фромм Э. Человек для самого себя // Фромм Э. Психоанализ и этика. - М.: ООО "Изд-во АСТ-ЛТД", 1998. – С.23-256.

Стаття надійшла 25.09.2006 р.